

At ve insan yoldaşlığının başlaması

MESUT GÖK

Akhenaten saltanâtı dönemine âit bir tablet, MÖ 1353-1336. Metropolitan Sanat Müzesi.

E

SKİÇAĞ'DA atın târihini yazmak, aslında medeniyetin kısa târihini yazmak gibidir. İlk bozkır kavimlerine, bu

toplulukların en erken göçlerine, en eski çağların büyük savaşlarına ve daha birçok hâdiseye ışık tutmak mânâsına gelir.

Erken yerleşik dönemlerden îtibâren başlayan tarımsal faaliyetlerin yanında, hayvanların evcilleştirilmesi de gerçekleştirilmiştir. Koyun, keçi, sığır vs temel türlerin büyük çoğunluğu, "uygarlığın beşiği" olarak adlandırılan Yakınoğu'da evcilleştirilmiştir.

Yapılan çalışmalar, atın ilk defa evcilleştirildiği, diğer bir ifâdeyle "at ile insanın yoldaşlığının" başladığı yerin Yakınoğu'dan çok uzakta, Karadeniz'in kuzeyinde Orta Dinyeper bölgesinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. İlk insan at yaklaşmasının, 6500-5500 yıl öncesine âit Sredni Stog kültüründe başlamış olduğu, bölgeden elde edilen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Öte yandan bu sürecin diğerine göre daha az araştırılmış 5500-4500 yıl öncesine âit Andronovo ve Afanasyevo

kültürlerinde, Orta Asya'nın kuzeyinde, günümüzde Güney Türkmenistan ve Moğolistan topraklarında kalan bölgelerde yaşanmış olduğuna dâir bâzi kanıtlar da mevcuttur.

İlk evcilleştirmenin, modern atların yabanî atalarının doğal yaşam alanı olan bu bölgede, yâni Dinyeper nehriyle Altay dağları arasındaki geniş düzlüklerde gerçekleştiği iddiası son derece akla yatkın gelse de insanlık târihi için önemli ve oldukça da karmaşık bir konu olan evcilleştirmenin başlangıcına dâir kesin ifâdeler kullanmaktan kaçınmak en doğrusu olacaktır.

Bundan dolayı, kazı alanlarından elde edilen kemik buluntuların oranları, kuşaklar arasında görülen kemik farklılıkları, hayvanların kendi doğal alanlarının dışında bulunmaları, önceki kuşaklarla aralarındaki büyüklük farkları, sürü bileşimlerindeki değişimler gibi farklı ölçütlere uygunluk aranmaktadır. Sredni Stog, evcilleştirilmiş ya da daha ihtiyatlı bir ifâdeyle "ön-evcilleştirilmiş" at kemiklerinin yanında, diğer arkeolojik kanıtları da sunmaktadır. Buna karşın, günümüzden yaklaşık 6 bin yıl öncesinde, daha önceleri etinden yararlandığı

-ki bu gelenek günümüzde Orta Asya'da ve Anadolu'daki kimi Tatar köylerinde devam ettirilmektedir- anlaşılabilir atların, ilk olarak nasıl bir amaç için evcilleştirildikleri açık değildir. Zîra atın kontrol edilmesini sağlayan koşum takımları henüz yoktur ve çok ağır olan arabalar öküzler tarafından çekilmektedir.

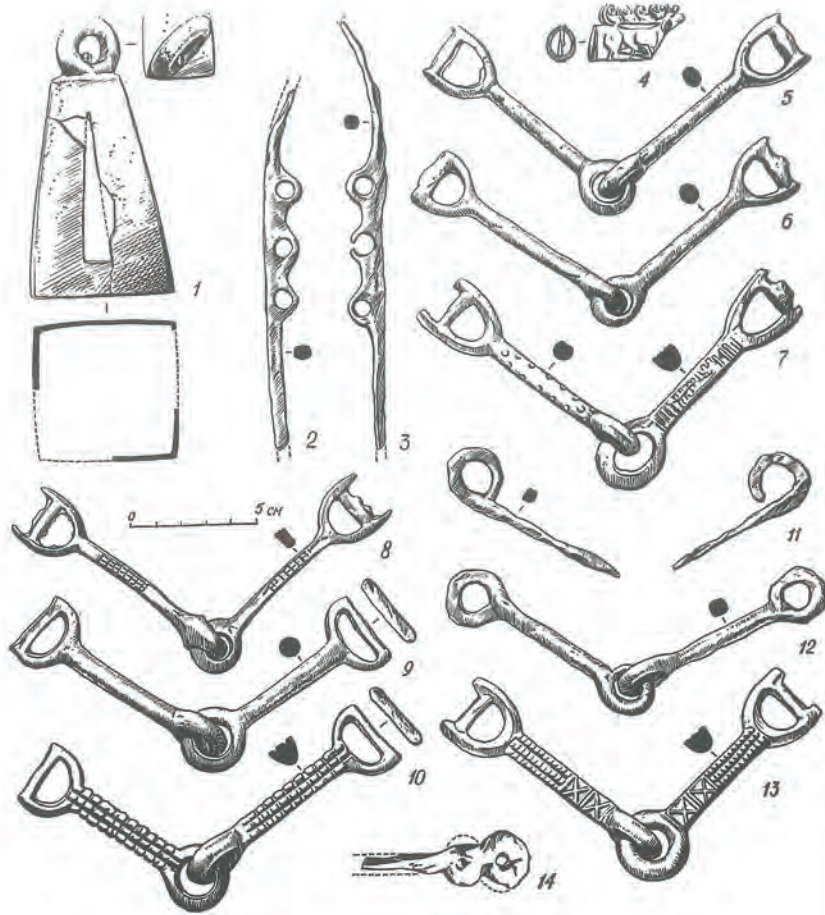
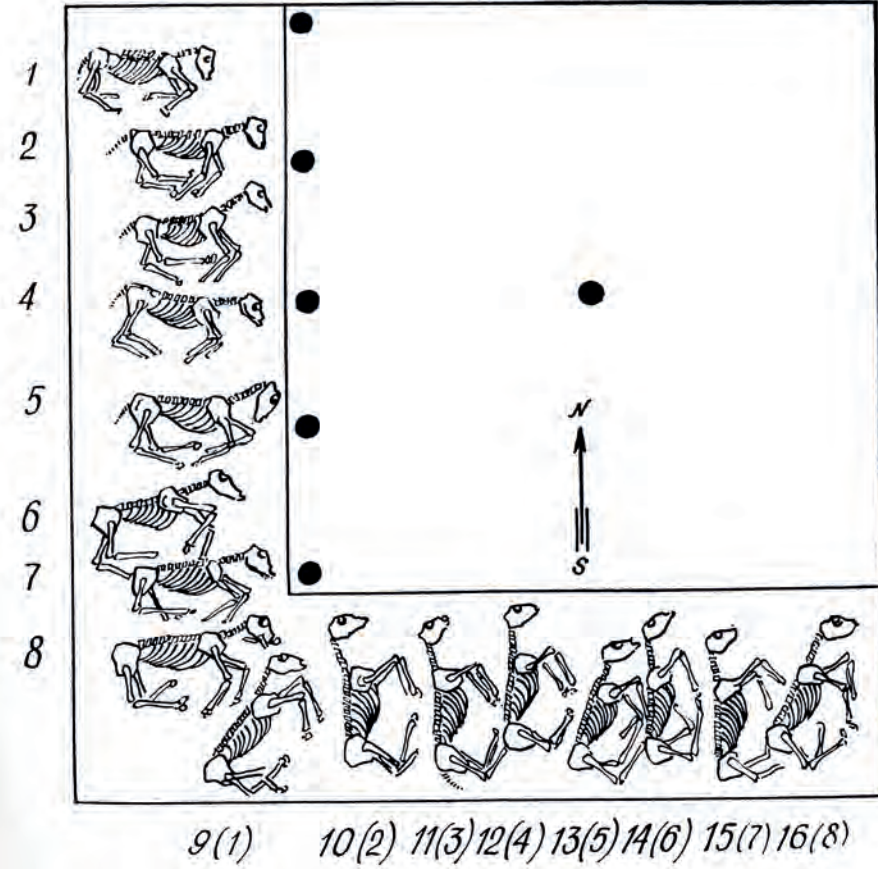
Gelişme hâlindeki bozkır konar-göçerliğinin ana unsuru zaman içinde at olmuştur ve "At bu kültüre dinamizm kazandırmış olup adı geçen kültür -kuvvet, hareket ve sürat üzerine kurulmuştur." İ. Durmuş'un "kuvvet, hareket ve sürat" şeklinde özetlediği atlı-çoban kültürü ya da atlı-bozkır kültürü, bütün insanlık için büyük değişimlerin gizil gücünü barındırıyordu. Bu gizil güç ilk olarak Asya bozkırlarında etkisini göstermiş, atlı göçebe toplulukların (Proto-Türkler ve Proto-Hint-Avrupalılar) yayılmaları gerçekleşmiştir. Söz konusu yayılmanın etkileri, 5 bin yıl öncesi gibi erken bir târihte Yakınoğu'nun büyük uygarlık merkezlerinde görülmeye başlanmış, Sümerce metinlerde ilk olarak bu dönemde atlardan söz edilmiştir.

4 bin yıl öncesinde yerleşik büyük şehir medeniyetleri vücûda getirmiş

Asurlulara âit bir tablet, MÖ 728. British Museum.

Erken İskit kurganı, çizim.

İskitlere âit at koşum takımları, çizim.

olan Yakınoğu, bitişken dilleri Sümerce ve Türkçeye benzer olan (dolayısıyla Orta Asya ile bağlantılı olabilecek) ve at kültürlerinin merkezine koymuş olan atlı savaşçı kavim Hurriler tarafından, büyük oranda istilâ edildi. Yakınoğu'da, varlıklarını 3 bin yıl öncesine kadar devam ettirdikleri anlaşılan Hurrilerin, yerli toplumlara en büyük mîrâsı kuşkusuz at ve binicilik olmuştur. Hurrilerin iki atın çektiği hafif tekerlekli savaş arabaları, istilâ ettikleri bölgelerde daha önceleri kullanılan, yabancı eşeklerin çektiği ağır savaş arabalarının yerini almıştır. Hitit ve Mısır ordularının çarpıştığı, târihin ilk büyük meydan savaşı ve âdetâ savaş arabalarının güç gösterisi hâline gelen Kadeş Savaşı'nın (MÖ 1274) hâtırası, Mısır'da Abu Simbel Tapınağı'nın ve Ramesseum'un duvarlarına kazınmıştır. Atlı savaş arabalarının insanoğluna sağladığı hız ve güç, Yakınoğu'da, hemen her yerde karşımıza çıkan küçük sanat eserlerinden Mısır'daki dev boyutlu duvar resimlerine ve kabartmalarına kadar birçok yerde ifâdelendirilmek istenmiştir. Yukarıda sözü edilen atlı kavimlerin yayılmasının doğal bir sonucu olarak yaklaşık aynı dönemlerde günümüzdeki güney Yunanistan'da hüküm sürmüş olan Mikenler de atlı savaş arabaları ile düşmanlarını nasıl yendiklerini betimlemişlerdir.

4 bin-3 bin yıl öncenin büyük imparatorluklarının dayandığı en önemli güç hâline gelen atlar zamanla devletlerin hukûkunda da yer almaya başlamıştır. Hitit imparatorluğunun başkenti Hattuşaş'ta (Boğazköy) bulunan Hitit kânun tabletlerinde, atların ne denli değerli oldukları ve bunların korunması için ne kadar çaba harcandığı açıkça görülmektedir.

6 bin yıl önceki at binit takımlarına âit oldukları düşünölen birtakım arkeolojik buluntuya rağmen, 3 bin yıl öncesine kadar atların genel olarak yük ve savaş arabalarının çekilmesiyle sınırlı bir yerde kaldıkları anlaşılmaktadır. Atın üzerine binilerek sürölmesinin yaygın olarak ilk defa, anayurtları günümüzdeki Ukrayna'nın güneydoğu bölgeleri, Hazar denizinin kuzeyi ve doğusu olan, bâzı Batılı araştırmacılar göre Doğu İrânî-Hint-Avrupalı, birçok

Eski Türk târihi uzmanına göre ise “Türk kökenli” İskitler ya da Sakalar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu kesindir. Arkeolojik verilerin hâricinde, İskitlere âit târihsel bilgilerimizin önemli bir kısmı *Herodot Târihi*'nden gelmektedir. Antik Yunan kültürünün mitolojik öğeleri ve anlaşılmasız eğretilemeleri ile dolu olsa da, *Herodot Târihi* çok önemli bir kaynaktır ve muhtemelen en bilindik Orta Asya Türk geleneği olan kısırak sütünün sağılması ve içilmesi uygulamasının İskitlerdeki biçiminin – MÖ V. yüzyıl târihçisinin gözünden- ayrıntılı olarak anlatılmış olması, etnik sorun tartışmaları için oldukça önem taşımaktadır. Ata ilk kez binerek atlı askerî birlikler oluşturan İskitler atla insan ilişkisinin niteliğini ilelebet değiştirmişlerdir.

Etnik bakımdan hangi kavme mensup oldukları sorusundan bağımsız olarak, İskitler ve Proto-Türkler, daha bilindir ifâdeyle Hunlar (MÖ IX.-VIII. yüzyıllar) ve Oğuzlar (MÖ VIII.-VII. yüzyıllar), göçebe uygarlığın ana aktörleri durumundadırlar. Askerî yapıları bütünüyle atlı birliklerden oluşmaktaydı ve Orta Asya'ya komşu diğer yerleşik kavimler üzerine sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Yakındoğu'nun en kudretli devletleri arasında olan ve Kuzey Mezopotamya ile Kuzey Suriye'yi fetheden Asurlar ve Doğu Anadolu ile Batı İran'da

hüküm süren Urartuların MÖ VII. yüzyılın sonlarında târih sahnesinden çekilmelerinde İskitlerin rolü büyüktür. İskitler, gerek kendi egemenlik alanlarını genişletmek adına giriştikleri istilâ hareketleriyle

Akhenaten saltanâtı dönemine âit bir tablet, MÖ 1353-1336. Metropolitan Sanat Müzesi.

gerekse Med imparatorluğu ordusu için yaptıkları gibi paralı asker olarak MÖ I. binyıl boyunca pek çok devlet ve topluluk için korku unsuru olmuştur.

Kral Kapara sarayından atlı bir askeri gösteren kabartma, MÖ X. yüzyıl. British Museum.

İskitlerin Yakındoğu'da yarattığı yönetim boşluğunu sona erdiren Persler, atı ve atlıları, tıpkı bozkırın çoban kültürleri gibi temel bir konuma yükselttiler. Adı Pers dilinde "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına geldiği kabul edilen Kappadokya'dan, vergi mâhiyetinde atlar ve katırlar aldılar. Herodot'ta en büyük Pers kralı olarak kabul edilen ve MÖ 522-486 yılları arasında hüküm süren Darius'un, tahtında atının sâyesinde oturabildiğini anlatan bir pasaj vardır:

"İmparatorluğun her köşesinde kudreti hissedilir hâle gelince, üzerinde ata binmiş bir erkek kabartması olan taştan bir anıt dikerek altına şunları yazdırdı: 'Hystaspes'in oğlu Darius, atı ve seyisi sâyesinde Persia tahtını kazandı.' Üstüne atın isminin de

yazıldığı anıt Persia'ya dikilmişti."

Daha önce değinildiği üzere, Hint-Avrupalıların yayılmaları sonucunda Avrupa kıtası da atla tanışmıştır. Özellikle Antik Yunan kültüründe at önemli bir yere sâhiptir: "Anadolu, Hellas ve İtalya'da zenginliğin güvenilir bir belirtisi -Akdeniz bölgesinde kalabilmek için- atlara sâhip olmaktır." Klasik Yunan kültüründen önceki anlatıları bir araya getirdiği kabul edilen İlyada'da kahramanların atlı arabalarla yaptıkları savaşlar uzun uzadıya anlatılır ve nihâyetinde güzel atları ile ünlü Troya, atın merkezde olduğu bir hîle sâyesinde ele geçirilir. Makedonyalı Büyük İskender'in Hindistan'a kadar uzanan fetihlerinde, atlı bozkır kavimlerinden örnek alınarak oluşturulan

süvâri birliklerinin etkisi inkâr edilemez. Büyük İskender, Helenistik dönem boyunca (yak. MÖ 330-30) sürekli olarak atının üzerinde yılmaz bir süvâri olarak betimlenmiştir. Söz konusu imge - süvâri- İskender sâyesinde öylesine güçlenip yaygınlaşmıştır ki süvârilerin önemini yitirdiği modern zamanlarda bile, devlet adamları, askerî komutanlar, kendilerini atın üzerinde olarak göstermekten geri durmamışlardır.

Dünyânın gördüğü en büyük imparatorluklardan birini kuran Romalılar, atlı birliklerin önemini daha Augustus zamânında (MÖ 27-MS 14) kavramış ve oldukça itibarlı askerî bir sınıf olan "Equites" (atlılar, atlı sınıfı) oluşturulmuştur. Yerleşik halkların ordularına karşı kazanılan zaferlerin ardından muazzam bir genişliğe ulaşan Roma imparatorluğu, özellikle doğulu ve yerleşik olmayan halklar karşısında bu başarısını koruyamamış, yenilgiye uğramıştır. Attila'nın hâkanlığı altında birleşen Hunlar başta olmak üzere, vurucu gücü yüksek atlı birliklere dayanan kavimlere mağlup olan Roma, ordusunda yeni bir teşkilatlanmaya gitmek zorunda kalmıştır.

MÖ III. yüzyılda Orta Asya'ya hâkim olup ilk büyük Türk devletini kuran Hunlar, atlı bozkır kültürünün ulaştığı zirveyi işaret etmektedir. Hunlar, dönemin en güçlü devleti Çin'i vergiye bağlayarak dünya hâkimiyeti iddiasını da ortaya koymuşlardır. Çinlilerin "Hayatları atlarına bağlıdır!" diye bahsettiği Hunlar, bölünme ve yeniden tam bağımsızlık arasında sürekli mücadeleler içinde geçen dönemlerden sonra batıya göç etmek zorunda kaldılar. Ancak bu göçler onların târih sahnesinde -Batılı târih yazarlarının sâyesinde- çok daha bilinir olmalarını sağlamıştır. Önce Doğu Roma'yı ağır vergiye bağlamışlar, ardından Batı Roma üzerinde Attila'nın ölümüne dek (MS 453) ezici bir üstünlük kurmuşlardır. Bütün bu mücadelelerin odak noktasını atlı bozkır kültürünün biçimlendirdiği savaş usûlleri oluşturmuştur.

Açıkça görüldüğü üzere at, uygarlık târihinde çok büyük bir öneme sâhip olmuştur. Önceleri, henüz yerleşik nüfusun az olduğu dünyada, göç etme-

Taş kabartma, MÖ 721-705. Metropolitan Sanat Müzesi.

nin en hızlı yolu, daha sonraları savaş meydanlarında zafer kazandırıcı arabaların çekicisi ve en son olarak da insanla birlikte göğüs göğüse savaşan bir yoldaş olmuştur. Bu istisnâî birlikteliğin büyüğü güzelliği çoğu zaman edebiyâta ve görsel sanatlara da yansımıştır. At insanı onurlandırırken, insan da atı anıtlıştırmıştır.

KAYNAKÇA

- ❏ Aksoy, M., "Türklerde At Kültürü ve Kıymızı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim 1998, s. 38-44.
- ❏ Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.
- ❏ Belek, K., "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2015/16, s. 111-128.
- ❏ Cihan, C., "Türk-Sasani İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, sayı: 32, 2015, s. 89-107.
- ❏ Dolukhanov, P., *Eski Yakındoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, çev. S. Aydın, Imge Kitabevi, Ankara, 1998.
- ❏ Durmuş, İ., "İskit Kültürü", *Türkler*, c. 4, Ankara, 2002, s. 15-25.
- ❏ Ercilesun, K., "Hunların Birinci Bölünüş Devresi Üzerine Bir

İnceleme", *Gazi Türkiyat*, Güz 2014/15, sayı: 15, s. 13-32.

- ❏ Esin, E., "Türk Sanatında At", *Türkler*, c. 4, Ankara, 2002, s. 125-143.
- ❏ Herodot Tarihi, çev. Perihan Kutturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- ❏ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1998.
- ❏ İplikçioğlu, B., *Eskibati Tarihi I- Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, TTK, Ankara, 1997.
- ❏ Kılıç, Y., "Eskiçağ'da Kapadokya'da At Yetiştiriciliği- Horse Breeding in Kappadocia in the Ancient Age", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, c. 8, s. 189-199.
- ❏ Mallory, J. P., *Hint-Avrupalıların İzinde- Dil, Arkeoloji ve Mit*, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.
- ❏ Simon, E., "Roma ve Troia: Başlangıcından Roma İmparatorluğu Dönemine Kadar Destan", *Troia- Düş ve Gerçek*, Theiss Verlag, Stuttgart, 2001, s. 105-114.
- ❏ Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.
- ❏ Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- ❏ Şahin, H. A., "Kültepe Metinlerindeki Hurri Kültür Unsurlarının Doğu Anadolu'daki Kanıtları ve Hurrilerin Göç Yolları", *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures*, ed. Mehmet İşikli-Birol Can, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2015, s. 289-298.
- ❏ Watkins, T., "Anadolu'nun Doğal Çevresi- İklim, Çevre ve Kaynakların Bileşkesi", *Die Altesten Monumente der Menschheit/ İnsanlığın En Eski Anıtları*, Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 2007, s. 411-418.